

ენათმეცნიერება Linguistic

მიჩემებითობის გამოხატვა სხვადასხვა სისტემის ენებში

(ზმნის ქცევა ანუ ვერსია - მორფოლოგიური კატეგორია თუ მიმართულება)

ნუნუ ჩარკვიანი, ირმა რუსაძე, სოფიო ყიფიანი

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

e-mail: nunucharkviani@gmail.com; irmarusadze@gmail.com; sofikokipiani@yahoo.com

ნაშრომი ეხება ერთ-ერთ ენობრივ მოვლენას „ვერსიას“ სხვადასხვა სისტემის ენებში. „ვერსია“ (ქართულად ქცევა) დიდი ხნის განმავლობაში ითვლებოდა ზმნის ტრადიციულ კატეგორიად. მისი ფუნქცია ეჩვენებინა ზმნის მოქმედების კუთვნილება წინადადების წევრებს შორის ინგლისურში გადმოიცემა ანალიტიკური ფორმებით, დამატებითი სიტყვების მეშვეობით, ხოლო ქართულში ზმნების პრეფიქსებით (სინთეზურად). ასე რომ ნაშრომი წარმოგვიდგენს „ვერსიას“ სხვადასხვანაირად. ორივე ენაში შესაბამისი მაგალითების მეშვეობით.

გარდა ამისა, სტატია განიხილავს სადავო საკითხს იმის თაობაზე ეს ენობრივი მოვლენა წარმოადგენს თუ არა ზმნის გრამატიკულ კატეგორიას, თუ იგი უბრალოდ მოქმედების კუთვნილების მაჩვენებელია. ეს ვარაუდი იმ ფაქტიდან მომდინარეობს, რომ სწორედ ის პრეფიქსები ქართული ზმნისა და დამატებითი სიტყვები ინგლისურში, რომლებიც „ვერსიას“ გადმოსცემენ გამოიყენება სხვა კატეგორიის აღმნიშვნელად შესატყვის ენაში. ეს კი იწვევს დაბნეულობას ენის შემსწავლელთა წრეებში და ენის მკვლევარებშიც კი. ზემოთ აღნიშნულ სიტუაციას და ლნგვისტთა შეხედულებებს მივყავართ იმ აზრამდე, რომ „ვერსიის“ კვალიფიცირება გრამატიკულ კატეგორიად ძალიან გაგვიჭირდება.

საკვანძო სიტყვები: ქცევა, სხვადასხვა ოჯახის ენები, მორფოლოგიური კატეგორია

უკანასკნელ წლებში დიდი ყურადღება ენიჭება ენათა შესწავლის შეპირისპირებით ტიპოლოგიურ მიდგომას. ენათა შედარების საფუძველზე ვცდილობთ ჩავწვდეთ შესადარებელი ენებისათვის დამახასიათებელ საერთო თვისებებს, რომ მათ ფონზე მოცემული ენის სპეციფიკა განვსაზღვროთ.

ჩვენი კვლევა სიმეტრიული შეპირისპირებათა პრინციპზეა დაფუძნებული ე. ი. შესადარებელი ენები - ინგლისური და ქართული თანაბარი უფლებებით ღებულობს მონაწილეობას ენების აღწერისას, მიუხედავად იმისა, რომ მათი ენობრივი სისტემა სხვადასხვაგვარია. ინგლისური ანალიზურია, ხოლო ქართული - სინთეზური.

“ქართული ზმნა შეიცავს აზრის გამოხატვის ისეთ მორფოლოგიურ საშუალებებს, რომლებიც უცხოა ევროპული ენებისათვის. ევროპული ზმნისათვის ნაცნობი და დამახასიათებელი მორფოლოგიურ-სინტაქსური კატეგორიების გარდა (დრო, კილო, გვარი, გარდამავლობა), რომ არაფერი ვთქვათ თვით ამ კატეგორიების ფორმალური გამოხატვისა თუ სემანტიკური თვალსაზრისით განსხვავების შესახებ. ევროპული ენის ზმნის ამავე კატეგორიებისაგან, ქართულ ზმნას შეუძლია მორფოლოგიურად გამოხატოს პირთა შორის კორელაციების სხვადასხვა სახე. დესტინატიური რელაცია ანუ ვერსია (მაგ: კუთვნილება-დანიშნულებითი შინაარსი სუბიექტსა და ობიექტს შორის ან ობიექტებს შორის (ვიშენებ მე მას, იშენებს ის მას, ვუშენებ მე მას, მიშენებს ის მე მას), რელატიური რელაცია (აზის, ახტება, აწერს), კაუზატიური რელაცია (აშენებინებს ის მას მას), პირთა შორის ნეიტრალური რელაცია (ამბობს ის მას). ამ თვალსაზრისით, შეიძლება ითქვას, რომ ქართული ზმნა მთელი წინადადების შინაარსის შემცველია, წინადადება მინიატურაში“ (დ. მელიქიშვილი, 2014).

ზემოთაღნიშნული პირველი რელაცია ანუ ვერსია, როგორც ზმნის მორფოლოგიური კატეგორია გამოყო ჩვენმა სასიქადულო ენათმეცნიერმა ნიკო ჩუბინაშვილმა. „კარგა ხანია შენიშნულია ე. წ. „მიჩემებითი“ ანუ „მიკუთვნელობითი“ ფორმები ქართული ზმნისა (ცნობები მოეპოვებათ დ. ჩუბინაშვილს, პ. კვარაცხელიას, კ. დოდაშვილს, ა. ქუთათელაძეს, თ. ჟორდანიას, ს. ხუნდაძეს და სხვებს), მაგრამ არ იყო გარკვეული, თუ რა ურთიერთობაა „მიჩემებითსა“ და „მიუჩემებელ“ ფორმებს შორის და რას წარმოადგენს არსებითად მიჩემებითი ფორმები“ (აკ. შაშინე, 1973, 356)

აკაკი შანიძის მიხედვით ქცევა 5 სახისა იყო: საარვისო (ვწერ), სათავისო (ვიწერ მე მას), სასხვისო (ვუწერ), სათანაო (ვსწერ მე მას მას) და საზედაო (ვაწერ მე მას მას). 1930 წელს გამოცემულ წიგნში „მორფოლოგია“ კი ამ მომდევრებამ ქცევის შესახებ საბოლოო სახე მიიღო და ქცევათა რიცხვი სამამდე იქნა დაყვანილი (საარვისო, სათავისო, სასხვისო) „ვერსია“, როგორც

ქცევის აღმნიშვნელი ტერმინი კი 1971 წელს შევიდა სპეციალურ ლიტერატურაში ევროპულ ენებზე გამოცემულ წიგნებშიც.

სტატიის მიზანია ზმნის პირებს შორის „მიჩემებითი“ ურთიერთობის დახასიათება ინგლისურ და ქართულ ენებში. ქართული ზმნა ზემოთ ნახსენებ საარვისო, სათავისო და სასხვისო ქცევის ფორმებს პოეტურად აწარმოებს პრეფიქსი „ი“ ან იმის მაჩვენებელია, რომ ობიექტი სუბიექტისთვისაა განკუთვნილი (დავითმა აიშენა სახლი = დავითმა ააშენა სახლი თავისთვის) ან იმისა, რომ ობიექტი სუბიექტისაა (დავითმა პირი დაიბანა - აქ პირი დავითისია) „უ“ პრეფიქსი იმას გვიჩვენებს, რომ ობიექტი მეორე ობიექტისაა. დავითმა ააშენა სიმონისათვის სახლი - აქაც სასხვისო ქცევას, ოღონდ აქ თანდებულის დართვა აღმოჩნდა საჭირო - ასეა რუსულში და სხვა ევროპულ ენებში Давид построил дом для Симона. ამ შემთხვევაში კუთვნილება მორფოლოგიურად ზმნაში აფიქსის ცვლით კი არაა გამოხატული, არამედ ახალი დამხმარე სიტყვის დართვით (არნ. ჩიქობავა 1998, 214).

თუკი შევადარებთ ინგლისური და ქართული ენის სიტუაციას კუთვნილებითი ხასიათის შინაარსის გადმოცემის თვალსაზრისით ვნახავთ, რომ ქართული სინთეზურ ბუნებას ავლენს, ხოლო ინგლისური ანალიზურს, როგორც ეს ვნახეთ რუსულის შემთხვევაში ე. ი. ახალი დამხმარე სიტყვის დართვით.

სათავისო ქცევა „ი“ პრეფიქსის დახმარებით გამოხატავს იმას, რომ სუბიექტი მოქმედებს

1) თავის თავზე (ასახელებს თავისი სხეულის რომელიმე ნაწილს)

მაგ: კანს ი-ფხაჭნიდა, თითებს ი-კვნიტდა და თმას ი-გლეჯდა (მ. ჯავახიშვილი, 1959, 19)

2) სხვა შემთხვევაში სუბიექტი ასახელებს თავის ტანსაცმელს, როგორც მოქმედების ობიექტი

მაგ: - თეთრი ხალათი შეისწორა და ამოიოხრა (მ. ჯავახიშვილი, 1959, 8)

სასხვისო ქცევას „უ“ პრეფიქსი აწარმოებს:

მაგ: ყველს თითო საკლავს მო-უ-ტანს, სანთლებს და-უ-ნთებს და შენდობას მიიღებს (მ. ჯავახიშვილი, 1959, 61)

საარვისო ქცევასთან ვხვდებით „ა“ პრეფიქსს, თუმცა ეს ფორმა პრეფიქსის გარეშე გვევლინება.

მაგ: 1. ძალით აცმევდნენ, აჭმევდნენ და თავიანთ შვილივით ატარებდნენ (მ. ჯავახიშვილი, 1959, 61)

2. ბავშვის ქუსლები პრიალებენ და ჭრელი ხალათი შრიალებს (მ. ჯავახიშვილი, 1959, 19)

ბოლო წინადადებაში საარვისო ქცევისაა ზმნები, მაგრამ შინაარსით შესაძლებელია ისინი განვიხილოთ როგორც სასხვისოც. „ბავშვს ქუსლები უპრიალებს, მას ჭრელი ხალათი

უშრიალებს“. ქუსლები ბავშვისაა და ხალათიც მისია. მიჩემებითობა სახეზეა. ამჟამად იგივე მიმართულება ორი ფორმით გადმოიცა.

ინგლისური ენა მიჩემებითობას ან კუთვნილებითი ნაცვალსახელებით გადმოგვცემს, რომელიც დამატებას ახლავს ან რეფლექსიური ნაცვალსახელი გამოიყენება ამისათვის.

მაგ: 1. – You’ve cut off your hair? Asked Jim. (O. Henry 1979, 35) თმა შეიჭერი? ასე გადმოდის იგი ქართულად (ამ შემთხვევაში თარგმნის დროს კუთვნილებითი ნაცვალსახელის თარგმნა არაა საჭირო)

2. ... buy port wine for her sick child and pork chops for her greedy self (O. Henry 1979, 83) უყიდდა პორტვინს თავის ავადმყოფ ბავშვებს და ღორის ჩობს იყიდდა თავისი ხარბი მესთვის.

სათავისო ქცევა ასევე გადმოცემულია სუბიექტის კუთვნილი ტანსაცმლის ჩვენებით, როგორც ქართულში.

მაგ: I put it in my inside pocket carefully (O. Henry 1979, 23)

მე ის შიდა ჯიბეში ჩავიდევინე=იგი ჩემს შიდა ჯიბეში ჩავდევი.

ინგლისურში გვაქვს ზმნები, რომლებიც რეფლექსურ ნაცვალსახელებს არ დაირთავენ, მაგრამ სათავისო ქცევას მაინც გამოხატავენ: dress, wash, hunt და ა.შ. თუმცა ბევრ საპირისპირო შემთხვევასაც ვხვდებით.

მაგ: 1. The guest waked from a dream, and remembering his day’s pleasure hurried to dress himself (O. Henry 1979, 98)

2. He smiled agreeably to himself as he thought of those biscuits.

ემპირიულ მასალაზე დაკვირვებამ და ქართველ თუ უცხოელ ენათმეცნიერთა შეხედულებებმა იმის შესახებ არის თუ არა ქცევა ზმნის მორფოლოგიურიკატეგორია მიგვიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ ორივე შესაძარბელ ენაში არსებული „მიჩემებითობის“ ფორმები უმეტესწილად დაბნეულობასა და გაუგებრობას იწვევს არა მარტო ენის შემსწავლელთა წრეებში, არამედ უცხოელებშიც და მკვლევარებშიც კი. „მორფოლოგიურ კატეგორიას ქმნის აფიქსით გადმოცემული მნიშვნელობა“ - ასე განმარტავს არნ. ჩიქობავა მორფოლოგიის კატეგორიის არსს. (არნ. ჩიქობავა 1952, 267) ქართულში საარვისო ფორმებთან დაკავშირებით ხშირად გვესმის, რომ იგი არავითარ შინაარსს არ იტევს. პრეფიქსის „ი“ დასახელება სათავისო ქცევის მაწარმოებლად არ იქნება სწორი, რადგან იგივე პრეფიქსი გვხვდება ვნებითი გვარის ერთპირიან ფორმებშიც; იყიდება, იზრდება და ა.შ. ასევე ხშირად „ი“ ხმოვანი ზმნის ძირის კუთვნილებაცაა (იცის), რაც შეეხება სასხვისო ქცევას, მისი ფორმები თავისუფლად შეიძლება ჩავანაცვლოთ საარვისო ქცევის ფორმებით თუკი ობიექტს წინ კუთვნილებით ნაცვალსახელს დავურთავთ (როგორც ზემოთ იქნა ნაჩვენები). ინგლისურ ენაში ანალიზური საშუალებებით გადმოცემული კუთვნილებითი

შინაარსიც სადავო გახდა. ამ ენაში ობიექტზე დართული რეფლექსური ნაცვალსახელები: myself, himself..... გვიჩვენებენ შესაბამის პირთა მოქმედებას, კუთვნილებას თუმცა იგივე ნაცვალსახელი გვხვდება ფრაზულ ზმნებთან (find myself) ან ემფატიკურ შინაარსთან (The king himself gave her the medal). ყოველდღიური მოქმედების ზმნები კი ამ ნაცვალსახელების გარეშე გამოხატავენ აღნიშნულ მიმართებას. (I dressed, washed etc.) საგუისხმოა ის ფაქტი, რომ ბ. ილიშის სახელმძღვანელოში ო. კაჩინკოვა აღნიშნულ ფორმას მიიჩნევს წინადადების ცალკე წევრად და უარყოფს მოსაზრებას, რომელიც მას მოდალურ ზმნად მოიაზრებს და ქმნის ზმნის რეფლექსურ გვარს.

კუთვნილებითი ურთიერთობის გამოხატვა წინადადების წევრებს შორის სადავო საკითხი გახლდათ ენათმეცნიერების სხვადასხვა თაობის წარმომადგენლებში. აკ. შანიძემ იგი წარმოქმნის კატეგორიად ჩათვალა (აკ. შანიძე 1973, 163). ანალოგიურად მსჯელობს არნოლდ ჩიქობავაც. იგი თვლის, რომ ქცევა, გზისობა, გვარი ახალ ლექსიკურ ერთეულებს ქმნის (არნ. ჩიქობავა 1950, 51), ენათმეცნიერები ბ. ჯორბენაძე და თ. უთურგაიძე მიიჩნევენ, რომ ქცევა სხვა ფორმებთან ერთად არ წარმოადგენს წარმოქმნის კატეგორიას ე.ი. განსხვავება არა მოქმედების შინაარსშია, არამედ დანიშნულებაში. აღნიშნული ფორმები ლექსიკურად კი არ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, არამედ გრამატიკულადაც. სულ სხვას წერს მეცნიერი ტ. ფუტკარაძე - „მოქმედების შედეგის კუთვნილება, მიმართება უფრო სემანტიკური კატეგორიაა, ის სემანტიკის სფეროს განეკუთვნება, მორფოლოგიურ კატეგორიად ვერ კვალიფიცირდება“ (ტ. ფუტკარაძე - 2012, 204)

ზემოთგანხილული საკითხის მრავალსახოვან განხილვაზე დაყრდნობით ლინგვისტები გვიჩვენებენ ღიად დავტოვოთ აღნიშნული ენობრივი მოვლენის სტატუსის მინიჭება სანამ არ ვიპოვოთ შესატყვის გადაწყვეტილებას.

ლიტერატურა:

1. ადამია სვეტლანა 2015, სადისერტაციო ნაშრომი - ორპირიან და ორვალენტიან ზმნურ ფორმათა სრული პარადიგმა, ქართველური ენათმეცნიერება, 2015
2. მელიქიშვილი დიანა 2014, ქართული ზმნის სისტემატური მორფო-სინტაქსური ანალიზი, (სავალდებულო კურსი ჰუმანიტარული ფაკულტეტის ქართველური ენათმეცნიერების სპეციალობის მაგისტრატურის სტუდენტებისათვის) თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართული ენის სასწავლო სამეცნიერო ინსტიტუტი, 2014
3. შანიძე აკაკი 1973, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1973

4. ჩიქობავა არნოლდი 1998, რა თვისებებს ახასიათებს ქართული ენის აგებულება, თბილისი, 1998
5. ჯავახიშვილი მ. 1959, მოთხრობები, სამეცნიერო გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, ტ. II, 1959
6. Henry O. 1979, Selected stories, Moscow Progress Publishers, 1979
7. Ilyish B. 1971, The structure of Modern English, Leningrad, 1971
8. Thomson A. J. Martinet A. V. 1986, A Practical English Grammar, Oxford University Press, 1986

Nunu Charkviani, Irma Rusadze, Sopo Kipiani

A 'Version' in the languages of different systems

Abstract

The article deals with one of the language phenomena so called 'version' in the languages of different systems.

A version has been supposed to be a morphological category of a verb in Georgian for a long time. Its function to show verb action possession between the parts of the sentence is conveyed in English through analytical forms with the help of additional words and through verb prefixes (synthetically) in Georgian. So, the work demonstrates version functioning in both languages in different ways through the examples from fiction.

Besides, the article discusses a debatable issue whether this language phenomenon represents a verb grammatical category or it is simply an action direction. This supposition comes from the fact that the very prefixes for version in Georgian and the very additional words in English used to express this phenomenon cause some confusion in language learners and even in language explorers to consider version a morphological category. Also, in the bases of opinions of Georgian linguistics 'version' might be hardly qualified as a grammatical category.

Key words: version, Languages from different system, Morphological categories

რეცენზენტი: პროფესორი გ. ყუფარაძე